

FOGALOMTÁR
9. évfolyam
I. témakör
A Föld és kozmikus környezete

<i>csillag:</i>	nagyméretű, magas hőmérsékletű, izzó gáztömb, mely saját fényel és nagy mennyiségű energiával rendelkezik.
<i>csillagrendszer:</i>	az a térség, amelyben a központi csillag tömegvonzásának hatása leginkább érvényesül
<i>Nap:</i>	a hozzánk legközelebb álló csillag, a Naprendszer középpontja
<i>Naprendszer:</i>	az a térség, amelyben a Nap tömegvonzásának hatása leginkább érvényesül
<i>a Naprendszer égitestei:</i>	Nap, nagybolygók, kisbolygók, mellékbolygók (holdak), üstökösök, meteorok, bolygóközi anyag
<i>plazmaállapot:</i>	az anyag negyedik (halmaz)állapota, mely magas hőmérsékleten jön létre, s a Napra (csillagokra) jellemző halmazállapot. A plazma ionizált gáz.
<i>forgás:</i>	az a mozgás, amit egy égitest saját tengelye körül végez
<i>keringés:</i>	az a mozgás, melyet egy égitest egy másik égitest körül végez
<i>ellipszis alakú pálya:</i>	hosszúka, zárt, a körhöz hasonló szimmetrikus síkgörbe (keringési pálya), melynek két gyújtópontja közül az egyikben egy másik nagytömegű égitest található
<i>termonukleáris folyamat:</i>	a Napban végbemenő nagymennyiségű hő termelő folyamat, mely a H (hidrogén) atommagok He (hélium) atommagokká egyesülésének következménye
<i>napfolt:</i>	a Nap légkörének, a környezetéhez képest sokkal alacsonyabb hőmérsékletű, szabálytalan alakú képződménye
<i>protuberancia:</i>	a napfoltok körül megjelenő izzó hidrogénfelhő
<i>napkitörés:</i>	(fler) a Nap légkörében lejátszódó, erős fényjelenséggel kísért robbanás
<i>napszél:</i>	részecskesugárzás, mely a napkitörésekkel jut a bolygóközi térbe
<i>sarki fény:</i>	világűrből a Föld légterébe bejutó protonok és elektronok által okozott kékes-fehér, sárgás-zöld, lila színű fényjelenség, mely leginkább a sarkkörökön túl figyelhető meg

<i>bolygó:</i>	egy központi csillag (keringési központ) körül ellipszis pályán keringő, saját tengelye körül forgó, önálló fényvel nem rendelkező égitest
<i>hold:</i>	mellékbolygó, mely forog a saját tengelye körül, kering egy bolygó körül, és a bolygóval együtt kering egy csillagrendszer közös tömegközéppontja körül
<i>a Naprendszer nagybolygói:</i>	Merkur, Vénusz, Föld, Mars, Jupiter Szaturnusz Uránusz, Neptunusz
<i>Föld-típusú bolygók:</i>	a Naphoz közelebb elhelyezkedő, kis tömegű, nagy anyagsűrűségű, szilárd kéreggel és légkörrel rendelkező (kőzet)bolygók (Merkur, Vénusz, Föld, Mars)
<i>Jupiter-típusú bolygók:</i>	a Naptól távolabb elhelyezkedő, nagyméretű, nagytömegű, gázzal körülvett szilárd maggal rendelkező (óriás)bolygók (Jupiter, Szaturnusz, Uránusz, Neptunusz)
<i>geoid:</i>	(földalak) a Földre jellemző, a gömbhöz hasonlító testforma, melynek északi és déli pólusa enyhén lapult, és egyenlítői keresztmetszete sem szabályos kör keresztmetszetű
<i>hold:</i>	mellékbolygó, mely forog a saját tengelye körül, kering egy bolygó körül, és a bolygóval együtt kering egy csillagrendszer közös tömegközéppontja körül
<i>üstökös:</i>	kis tömegű, hosszan elnyúló ellipszis pályán keringő égitest, melynek anyagát ködarabok, por, fagyott gáz és vízjég alkotja.
<i>meteor:</i>	az űrből a Föld légkörébe érve felizzó kőzetdarab (hullócsillag)
<i>meteorit:</i>	egy olyan objektum (meteordarab) bármely égitest felszínén, amely az űr más részéből érkezett
<i>meridián:</i>	(<i>hosszúsági kör, délkör</i>) a sarkpontokon átfutó, önmagába visszatérő görbe, melyen a Nap delelése azonos időpontban következik be.
<i>egy földi nap</i>	a Nap két egymást követő delelése között eltelt idő (ez a gyakorlatban az éjféltől éjfélig eltelt időt jelenti)
<i>helyi idő:</i>	a Föld forgásához (a Nap látszólagos járásához) mért idő
<i>dél:</i>	az a pillanat, amikor a Nap a megfigyelőhely hosszúsági körén áthalad
<i>zónaidő:</i>	egy időzóna középvonalának helyi ideje
<i>időzóna:</i>	egyezményes idő használatának alapjául szolgáló 24, egyenként 15 hosszúsági fokot magában foglaló terület (zóna)

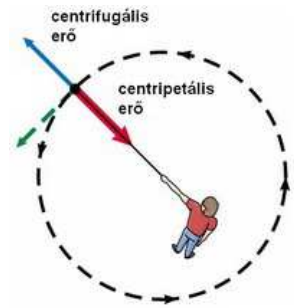
<i>dátumválasztó vonal:</i>	(<i>vasárnap-hétfő vonal</i>) a 180°-os hosszúsági kör mentén kijelölt „vonalt”, mely a K-ról Ny-ra, illetve a Ny-ról K-re történő utazáskor fellépő időeltolódást hivatott kezelni
<i>napközeli:</i>	(<i>perihélium</i>) az ellipszis alakú pályán keringő bolygók útjának azon része, mikor közelebb helyezkednek el a Naphoz (147 millió km)
<i>naptávoli:</i>	(<i>afélium</i>) az ellipszis alakú pályán keringő bolygók útjának azon része, mikor távolabb helyezkednek el a Naphoz (152 millió km)
<i>gravitáció:</i>	tömegvonzás
<i>gravitációs kölcsönhatás:</i>	a tömegvonzáson alapuló kölcsönhatás
<i>szökőév:</i>	a Föld keringési idejének töredéknapjaiból összegyűlt idő miatt minden négyvel osztható év 366 napos lesz. Ezeket az éveket nevezzük szökőévnek. Kivételt képeznek a 100-is osztható évek, de a 400-al oszthatóak szökőévek lesznek.
<i>ekliptika:</i>	a Nap látszólagos évi körpályája az égen
<i>földtengely ferdeség:</i>	a keringés síkjával bezárt szög = 66,5°
<i>napéjegyenlőség:</i>	március 21. (<i>tavaszi napéjegyenlőség</i>) és szeptember 23. (<i>őszi napéjegyenlőség</i>) Ekkor a napsugarak 90°-os szögben érik az Egyenlítőt, s ezért az északi és déli félgömb megvilágítottságának mértéke egyenlő. Ilyenkor a nappalok és éjszakák hossza az egész Földön egyforma.
<i>napforduló:</i>	Az az időpont, amikor (látszólagos) éves égi útján a Nap észak-déli mozgása valamilyen irányba megváltozik. Június 22. (<i>nyári napforduló</i>), december 22. (<i>téli napforduló</i>) a Nap legmagasabb északi, illetve déli pozíciója a Ráktérítőn, illetve a Baktérítőn.
<i>szoláris éghajlati övezetek:</i>	a napsugarak beesési szöge által meghatározott övezetesség szoláris forró (trópusi) éghajlati övezet: Ráktérítő és a Baktérítő között (é.sz.23.5° - d.sz.23,5°) szoláris mérsékelt éghajlati övezet: térítők és a sarkkörök között (é.sz.23.5° - é.sz.66,5°; d.sz.23.5° - d.sz.66,5°) szoláris hideg éghajlati övezet: a sarkkörök és a sarkpontok között (é.sz.66.5° - é.sz.90; d.sz.66.5° - d.sz.90)
<i>Hold:</i>	a Föld kísérő bolygója (holdja)
<i>holdfázisok:</i>	újhold – első negyed – holdtölte (<i>telihold</i>) – utolsó negyed
<i>napfogyatkozás:</i>	amikor a Hold részlegesen vagy teljesen eltakarja a Napot
<i>holdfogyatkozás:</i>	amikor a Föld árnyékkúpjába kerül a Hold (<i>csak holdtöltekor jön létre</i>)

centrifugális erő:

a kör középpontjától sugárirányban kifelé mutató erő

centripetális erő:

A testek körpályán tartásához szükséges, a kör középpontja felé mutató erő.

dagály:

vízszintemelkedés a világtengeren

apály:

vízszintcsökkenés a világtengeren

tengerjárás:

a dagály és apály 6 óránkénti váltakozása

dagálysúrlódás:

a Föld és a rajta a forgásiránnyal szemben körbefutó dagályhullám között fellépő súrlódási erő, amely a Föld forgásának lassulását eredményezi

fényév:

az a távolság, amit a 300.000 km/s sebességű fénysugár egy év alatt tesz meg. (9.5 billió km)

változócsillag:

az a csillag, amely fénye időszakonként változik

pulzár:

olyan csillag, melynek fényváltozásai ismétlődőek

nova:

gázkitörés következtében hirtelen fényváltozást mutató csillag

szupernova:

robbanásszerű kitöréseket mutató csillagok

vörös óriás:

olyan csillag, melynek belsejében a H fogni kezd

fehér törpe:

olyan csillag, amelyben a He is fogytán van

neutroncsillag:

szupernovák felrobbanásával keletkezett csillagroncs

fekete lyuk:

nagy tömegű csillagok pusztulásának maradványa, melyből fény nem lép ki

kettőscsillag:

párokban közös tömegközéppont keringő csillagok

csillaghalmaz:

halmazba tömörülő csillagok (pl.: Fiastyúk)

Galaxis:

(*Tejútrendszer*) a Naprendszerünknél nagyobb rendszer, mely minden szabad szemmel látható csillagot magába tömörít

extragalaxis:

a Tejútrendszeren kívül lévő más csillagrendszer

Metagalaxis:

az összes csillagrendszert magában foglaló 10-15 milliárd fényévi tartomány

<i>műhold:</i>	Föld körüli pályára állított mesterséges égitest
<i>távérzékelés:</i>	a műholdfelvételek kiértékelésén alapuló kutatási módszer
<i>mesterséges bolygó:</i>	Napkörüli pályára állított mesterséges égitest
<i>űrszonda:</i>	a Naprendszerben távoli pályára juttatott mesterséges égitest
<i>űrhajó:</i>	ember szállítására alkalmas űrjármű
<i>űrrepülőgép:</i>	ember szállítására alkalmas, többször is felhasználható űrjármű
<i>űrállomás:</i>	Föld körül keringő űrlaboratórium
<i>űrtávcső:</i>	Föld körüli pályára állított távcső
<i>hordozórakéta:</i>	rakétahajtású jármű, űreszközök, űrszondák Föld felszínéről való fellövéséhez
<i>térkép:</i>	a Föld felszínének arányosan kicsinyített felülnézeti rajza
<i>atlasz:</i>	térképgyűjtemény
<i>területtartó térkép:</i>	kontinensekről-, országokról készül (hossz-és szögtorzulás lép fel)
<i>szög tartó térkép:</i>	tengeri és légi térképek (hossz és területtorzulás léphet fel)
<i>méretarány:</i>	a térképek kicsinyítési mértékét fejezi ki. Fajtái: nagy méretarány: kis területet mutat be, nagy részletességgel 1:500 – 1: 10.000 közepes méretarány: 1:10.000 – 1:200.000 kis méretarány: nagy területet mutat be kis részletességgel 1:200.000-nél kisebb
<i>vonalas mérték:</i>	a térképen feltüntetett, a térkép méretarányában szerkesztett hosszmérték
<i>abszolút magasság:</i>	a tenger szintjétől számított magasság
<i>relatív magasság:</i>	két pont abszolút magasságának különbsége
<i>magassági szám:</i>	domborzati térképen egy-egy pont magasságát jelző szám
<i>színtvonal:</i>	azonos magasságú pontokat összekötő vonal
<i>rétegszínezés:</i>	színtvonalak közti területeket kitöltő színezés
<i>színfokozatos ábrázolás:</i>	domborzati térképek magasságkülönbségeit érzékeltető ábrázolási technika

<i>topográfiai térkép:</i>	egy-egy területet ábrázol részletesen
<i>földrajzi térkép:</i>	nagy kiterjedésű területeket, országokat mutat be
<i>tematikus térkép:</i>	a földfelszínre és jelenségeire vonatkozó mennyiségi és minőségi jellemzőket mutat be (pl.: éghajlati, gazdasági térképek)
<i>turistatérkép:</i>	a topográfiai térkép egyszerűsített és kiegészített változata
<i>autóstérkép:</i>	a közúthálózat számozott útjait mutatja be
<i>domborművű térkép:</i>	a felszíndomborzatot a síkból kiemelkedve, térben ábrázolja
<i>földrajzi fókálózat:</i>	a szélességi- és hosszúsági körök alkotta koordináta-rendszer
<i>szélességi körök:</i>	<p>a Földet Ny-K irányba körbefutó körök, melyek:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ kezdőkör, az Egyenlítő, mely az Északi- és Déli-sarktól egyforma távolságra húzódik, és a Földet egy északi- és egy déli félgömbre osztja ○ egymással párhuzamosak (távolságuk kb. 111 km) ○ a sarkpontok felé területük egyre kisebb ○ a sarkpontokban kiterjedésük csupán egy pontnyi ○ 0°-90°-ig számozzuk őket az északi- és a déli félgömbön egyaránt ○ foktávolságuk az Egyenlítőtől mért távolságot mutatják fokokban mérve
<i>hosszúsági körök:</i>	<p>a Földet É-D irányba körbefutó körök, melyek:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ kezdőkör, a 0°-os, a London melletti Greenwich csillagvizsgáló kupoláján keresztül haladó meridián, mely a Földet egy keleti- és egy nyugati félgömbre osztja ○ egymást két pontban (Északi- és Déli-sarkpont) metszik ○ egyforma hosszúságúak ○ 0°-180°-ig számozzuk őket az keleti- és a nyugati félgömbön egyaránt ○ foktávolságuk a kezdő hosszúsági körtől mért távolságot mutatják fokokban mérve
<i>keresőhálózat és névmutató:</i>	segítséget nyújtnak a keresett hely, település, utca stb. megtalálásában
<i>jelkulcs:</i>	a térképhez tartozó, a térképtartalmat magyarázó jelgyűjtemény